КУЛЬТУРОЛОГІЯ

UDC 008:130.2]:663.93
DOI https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.2.42

Bałuszyńska Anna,
Studentka,
Akademia Górniczo-Hutnicza im. Stanisława Staszica w Krakowie
orcid.org/0009-0009-6697-9219
baluszynska@student.agh.edu.pl

Tobiasiewicz Edyta,
asystentka badawcza, Wydział Humanistyczny,
Katedra Studiów nad Społeczeństwem i Technologią,
Akademia Górniczo-Hutnicza im. Stanisława Staszica w Krakowie
orcid.org/0000-0002-6171-773X
tobiasiewicz@agh.edu.pl

KAWA JAKO SYMBOL KOLONIALIZMU: SPOŁECZNA HISTORIA KAWY JAKO ELEMENT GLOBALNYCH RELACJI WŁADZY I DYFUZJI KULTUROWEJ

Artykuł przedstawia analizę historii rozpowszechnienia się kawy w Europie w kontekście procesów kolonialnych, zwłaszcza związanych z podbojem i eksploatacją terenów Ameryki Południowej oraz Afryki. W oparciu o analizę danych zastanych, zgromadzono informacje dotyczące pochodzenia kawy, jej uprawy i ekspansji, a także szerszego tła historyczno-społecznego, w którym napój ten zyskał globalne znaczenie. Szczególną uwagę poświęcono roli, jaką kawa odegrała w kształtowaniu relacji pomiędzy krajami kolonizującymi a kolonizowanymi, zarówno pod względem gospodarczym, jak i kulturowym. W artykule przeanalizowano 11 źródeł, co umożliwiło głębokie zrozumienie procesów kolonialnych, symboliki związanej z kawą, jej drogi od lokalnego produktu do towaru o światowym znaczeniu oraz powiązanych z tym przemian społecznych i ekonomicznych. Szczególnie istotnym aspektem analizy jest ukazanie, jak uprawa kawy i jej dystrybucja zostały splecione z mechanizmami wyzysku – zwłaszcza z systemem pracy niewolniczej – oraz jak europejskie imperia kolonialne wykorzystywały zasoby ludzkie i naturalne krajów podbitych w celu własnego wzbogacenia. Artykuł podkreśla także rolę kawy jako elementu kultury materialnej oraz narzędzia dominacji kulturowej. Zwraca uwagę na to, jak w europejskich miastach rozwijały się kawiarnie – przestrzenie nie tylko konsumpcyjne, ale również intelektualne i społeczne, które odegrały istotną rolę w życiu publicznym XVIII i XIX wieku. Kawa, będąca produktem kolonialnym, stała się symbolem nowoczesności i luksusu, dostępnego początkowo jedynie elitom, a z czasem szerszym warstwom społecznym. Wnioski z przeprowadzonej analizy nie ograniczają się wyłącznie do przeszłości – podkreślono także współczesne skutki kolonializmu, obecne w globalnych strukturach produkcji i handlu kawą, w nierównościach gospodarczych oraz w utrwalonych stereotypach kulturowych. Artykuł stanowi próbę ukazania kawy nie tylko jako popularnego napoju, lecz także jako istotnego symbolu historycznych procesów, które ukształtowały współczesny świat i relacje między Globalną Północą a Południem.

Kluczowe słowa: kawa, kolonializm, Europa, globalne nierówności, kultura.

Bałuszyńska Anna,
Student,
AGH University of Krakow
orcid.org/0000-0002-6171-773X
tobiasiewicz@agh.edu.pl

Tobiasiewicz Edyta,
Research Assistant, Faculty of Humanities,
Department of Society and Technology Studies,
AGH University of Krakow
orcid.org/0000-0002-6171-773X
tobiasiewicz@agh.edu.pl

COFFEE AS A SYMBOL OF COLONIALISM: THE SOCIAL HISTORY OF COFFEE AS PART OF GLOBAL POWER RELATIONS AND CULTURAL DIFFUSION

The article presents an analysis of the history of the spread of coffee in Europe in the context of colonial processes, particularly those related to the conquest and exploitation of South American and African territories. Based on an analysis of foundational data, information was gathered on the origins of coffee, its cultivation and expansion, as well as the broader historical and social background in which the beverage gained global significance. Particular attention was paid to the role coffee played in shaping relations between colonizing and colonized countries, both economically and culturally. The article analyzes 11 sources, providing an in-depth understanding of colonial processes, the symbolism associated with coffee, its journey from a local product to a commodity of global significance, and related social and economic transformations. A particularly important aspect of the analysis is to show how coffee cultivation and distribution were intertwined with mechanisms of exploitation – particularly the system of slave labor – and how European colonial empires used the human and natural resources of conquered countries for their own enrichment. The article also highlights the role of coffee as an element of material culture and a tool of cultural domination. It draws attention to how coffee houses developed in European cities – spaces not only for consumption, but also for intellectual and social life, which played an important role in the public life of the 18th and 19th centuries. Coffee, being a colonial product, became a symbol of modernity and luxury, available initially only to the elite and, over time, to wider social strata. The conclusions of the analysis are not limited to the past – the contemporary effects of colonialism, present in the global structures of coffee production and trade, in economic inequality and in entrenched cultural stereotypes, are also highlighted. The article attempts to show coffee not only as a popular beverage, but also as an important symbol of the historical processes that have shaped the modern world and the relationship between the Global North and South.

Key words: coffee, colonialism, Europe, global inequalities, culture.

Балушинська Анна,
студентка
Гірничо-металургійної академії імені Станіслава Сташиця в Кракові
orcid.org/0009-0009-6697-9219
baluszynska@student.agh.edu.pl

Тобіасевич Едита,
науковий співробітник гуманітарного факультету
Відділу досліджень суспільства та технологій
Гірничо-металургійної академії імені Станіслава Сташиця в Кракові
orcid.org/0000-0002-6171-773X
tobiasiewicz@agh.edu.pl

КАВА ЯК СИМВОЛ КОЛОНІАЛІЗМУ: СОЦІАЛЬНА ІСТОРІЯ КАВИ ЯК ЧАСТИНА ГЛОБАЛЬНИХ ВЛАДНИХ ВІДНОСИН І КУЛЬТУРНОЇ ДИФУЗІЇ

У статті представлено аналіз історії поширення кави в Європі в контексті колоніальних процесів, зокрема, пов'язаних із завоюванням та експлуатацією Південної Америки та Африки. На основі аналізу фундаментальних даних зібрано інформацію про походження кави, її вирощування та поширення, а також ширший історичний та соціальний контекст, у якому напій набув глобального значення. Особливу увагу приділено

ролі кави у формуванні відносин між країнами-колонізаторами та колонізованими країнами, як в економічному, так і в культурному плані. У роботі проаналізовано 11 джерел, які дають глибоке розуміння колоніальних процесів, символізму, пов'язаного з кавою, її шляху від локального продукту до товару світового значення, а також пов'язаних із цим соціальних та економічних трансформацій. Особливо важливим аспектом аналізу є показ того, як вирощування та поширення кави було переплетене з механізмами експлуатації – зокрема, системою рабської праці – і як європейські колоніальні імперії використовували людські та природні ресурси завойованих країн для власного збагачення. У статті також висвітлюється роль кави як елемента матеріальної культури та інструменту культурного домінування. Вона звертає увагу на те, як у європейських містах розвивалися кав'ярні – простори не лише для споживання, а й інтелектуальні та соціальні, які відігравали важливу роль у суспільному житті XVIII–XIX століть. Кава, колоніальний продукт, стала символом сучасності та розкоші, доступним спочатку лише еліті, а із часом і ширшим соціальним верствам. Висновки аналізу не обмежуються минулим – висвітлюються також сучасні наслідки колоніалізму, що проявляються в глобальних структурах виробництва і торгівлі кавою, в економічній нерівності та в укорінених культурних стереотипах. У статті зроблено спробу представити каву не лише як популярний напій, а і як важливий символ історичних процесів, що сформували сучасний світ та відносини між глобальною Північчю і Півднем.

Ключові слова: кава, колоніалізм, Європа, глобальні нерівності, культура.

Wstęp. Kawa jest obecnie jednym z najczęściej spotykanych surowców w globalnym handlu (Battista et al., 2020). Produkcja kawy najczęściej kojarzona może być z krajami Ameryki Południowej, jednak dane statystyczne dowodzą, że wśród największych producentów kawy możemy obecnie znaleźć również kraje azjatyckie (ICO, 2023, s. 14–17). Według Międzynarodowej Organizacji Kawy, produkcja kawy w sezonie 2022-2023 wynosiła około 10 milionów ton, a na czele krajów produkujących kawę znalazły się m.in. Brazylia, Wietnam, Honduras czy Etiopia (ICO, 2023, s. 14–17).

Według statystyk prowadzonych przez Światową Organizację Kawy, do 2020 roku spożycie kawy wynosiło około 10 milionów ton (Chan, 2024). W statystykach dotyczących rocznego spożycia kawy przodują mieszkańcy Europy. Według informacji z 2022 roku, największe spożycie kawy notują kraje skandynawskie, w których spożywa się nawet 10 kilogramów kawy na osobę rocznie, co przekłada się na około 4 filiżanki dziennie (Zakrzewska, 2022). Kawa wykorzystywana jest nie tylko jako napój, ale również jako kosmetyk, środek czystości czy element ozdobny (Green Plantation, n.d.). Pokazuje to, jak dużą rolę w życiu ludzi mogą odgrywać ziarna kawa i jak wszechobecna jest ona w życiu wielu osób.

Początki handlu surowcem jakim jest kawa pozostają niejasne. Według naszej wiedzy nie istnieje wiele źródeł naukowych, które rzetelnie i holistycznie przedstawiają to zjawisko. Niektóre źródła podają, że pierwsze znane nam uprawy kawy oraz jej handel rozpoczęły się na Półwyspie Arabskim, jednak brakuje szczegółowych danych dotyczących okresu, w którym te procesy się rozpoczęły. Chcąc dostarczyć szczegółowych danych dotyczących okresu rozpoczęcia handlu kawą, możemy przyjąć za Mateuszem Sekułą, że na terenach dzisiejszego Jemenu uprawa kawy rozpoczęła się już w VI wieku (Sekuła, 2016). Stamtąd kawa trafiła do Imperium Osmańskiego, gdzie szybko rozwijały się pierwsze kawiarnie. W Stambule pierwsze pijalnie kawy powstały w XV wieku, a dwa wieki później prężnie rozwinęły się w całym Imperium (Sekuła, 2016). Porty takie jak Mokka w Jemenie stały się z czasem centrami dystrybucji kawy do innych części świata (Małkowski, 2024). Dzięki rozpoczęciu dystrybucji kawy na inne regiony już wiek później zyskała ona popularność w krajach takich jak Syria, Egipt czy Iran (Cafessima, 2021).

Kawa obecnie posiada ogromną wartość w pewnych kręgach kulturowych, stanowiąc ważny element tradycji w wybranych krajach. Dobrym przykładem jest tutaj Etiopia, gdzie surowiec ten jest istotnym komponentem codziennego życia mieszkańców. W kulturze tej powszechnym jest przysłowie, które brzmi „Jeśli masz zmartwienie – napij się kawy, jeśli się cieszysz – napij się kawy, jeśli jesteś zmęczony – napij się kawy" (Żebrowska-Fresenbet, 2011 s. 135). Powiedzenie to trafnie obrazuje, jak powszechna w etiopskiej kulturze jest kawa. Towarzyszy ona nie tylko spotkaniom towarzyskim czy biznesowym, ale także pracy czy wypoczynkowi. Odpowiednie przygotowanie kawy w Etiopii odbywa się na wzór ceremonii, trwającej bardzo często nawet dwie godziny (Żebrowska-Fresenbet, 2011). Ceremonia jest pretekstem do spotkań ze znajomymi. Rozpoczyna

się od prażenia ziaren kawy. Następnie goście mogą poczuć aromat świeżo uprażonych ziaren. Ziarna tłucze się w moździerzu, po czym dodaje do wody gotującej się w specjalnym dzbanie. Gdy fusy z kawy opadną rozlewa się kawę do malutkich filiżanek. Do pozostałej kawy dolewa się wodę i gotuje jeszcze dwa razy. Tradycja związana z przygotowaniem kawy nakazuje, aby każdy spożył trzy filiżanki (Żebrowska-Fresenbet, 2011). Jest to kolejny przykład przywiązania mieszkańców Etiopii do tradycji związanych z wykorzystaniem ziaren kawy.

Kawa stanowi jeden z elementów procesów kolonialnych i układów relacji między kolonizatorami a krajami kolonizowanymi. Temu właśnie zagadnieniu poświęcony jest niniejszy artykuł. Stanowi on próbę zobrazowania wagi kolonializmu dla obecnego porządku globalnego, na przykładzie dystrybucji surowca, jakim jest kawa.

Kawa, jaką spożywamy dzisiaj w kawiarniach europejskich stolic sięga swoją historią wiele wieków wstecz. Nie zawsze była ona dostępna tak, jak ma to miejsce dzisiaj, w szczególności nie w cenie, jaką znamy. Produkcja kawy, która importowana jest dziś do Europy to nie tylko pokoleniowe rytuały parzenia i sposoby uprawy, ale przede wszystkim tragiczna historia wyzysku i eksploatacji terytoriów kolonizowanych niegdyś przez europejskie potęgi.

Celem artykułu jest analiza tego, w jaki sposób kawa – jako surowiec i element kultury materialnej – może obrazować międzykulturowe relacje władzy, społeczne nierówności oraz procesy globalizacji wybranych aspektów kultury.

Kawa jako element współkształtujący relacje kolonialne. Kolonializm to koncepcja trudna do precyzyjnego zdefiniowania, przez swoją złożoność nie tylko historyczną (kolonializm rozwijał się w inny sposób w różnych częściach świata), ale również ekonomiczną, kulturową czy polityczną (Kosidło, 2012). Kolonializm najprościej opisywany jest jako praktyka dominacji, która obejmuje podporządkowanie jednego ludu drugiemu lub jako europejski projekt dominacji politycznej (Kohn i Reddy, 2023). Zjawisko to rozwijało się na początku XVI wieku, pierwotnie obejmując głównie tereny Ameryki Północnej i Południowej, podbijane przez Hiszpanów (Kohn i Reddy, 2023). W XIX wieku nastąpił natomiast rozwój ekspansji kolonialnej, a europejskie potęgi zaczęły podbijać tereny Afryki i Azji (Białek, 2023). Ważną przyczynę rozwoju kolonializmu stanowiły względy ekonomiczne (Białek, 2023). Europejczycy, chcąc napędzać własną gospodarkę, dążyli do poszerzania kolekcji surowców, ale potrzebowali również dodatkowej siły roboczej i nowych rynków zbytu. W wyścigu kolonialnym dominowały Wielka Brytania i Francja, lecz nie można zapomnieć o istotnej roli Portugalii, Holandii czy Belgii. Kolonializm był okresem silnej transformacji terytoriów zamorskich. Na obszarach kolonii budowano infrastrukturę transportową oraz wprowadzano systemy administracji i kształcenia. Część mieszkańców kolonizowanych obszarów miała dzięki temu możliwość wyjazdu do metropolii. Działania kolonialne niosły za sobą również wiele negatywnych konsekwencji. Wiązały się one przede wszystkim z przemocą, niewolniczą pracą, eksploatacją zasobów naturalnych oraz zanikaniem rdzennych tradycji, kultur i wierzeń na skutek narzucania europejskich wartości przez kolonizatorów (Białek, 2023).

Kolonializm był nie tylko epoką intensywnych zmian gospodarczych i kulturowych, ale również wzajemnej wymiany towarów pomiędzy kolonialnymi potęgami a ich terytoriami zamorskimi. Wymiana towarów pomiędzy tymi regionami nie była jednak symetryczna, co przyczyniło się do powstania znaczących nierówności ekonomicznych, utrzymujących się po dziś dzień. Z Europy eksportowane były głównie produkty przemysłowe i broń, natomiast ważnymi produktami importowanymi do Europy były między innymi cukier, bawełna, metale szlachetne, herbata, a także kawa, która za sprawą działań francuskich kolonizatorów zyskała ogromne znaczenie na rynku światowym (Piwowarski, 2025).

Istnieje wiele opracowań ukazujących relacje pomiędzy handlem kawą a kolonializmem (Blouin, 2013; Chan, 2024; Lem, 2022). Przeprowadzone dotychczas analizy ilustrują, jak historia wyzysku i przemocy kolonialnej jest powiązana z codzienną konsumpcją kawy oraz jak współczesne praktyki handlu i produkcji kawy nadal odzwierciedlają globalne nierówności ukształtowane jeszcze w epoce kolonializmu. Źródła podkreślają, że dziedzictwo kolonializmu nadal ma istotny wpływ na współczesny przemysł kawowy. W wielu krajach produkujących kawę systemowe nierówności nadal się utrzymują (Chan, 2024).

Arthur Blouin i Kwun Leung Chan zauważają, że historia kolonialna w znacznym stopniu przekłada się na obecny stan gospodarki. Wnioski z ich badań pokazują, że kolonialna przeszłość przyczyniła się nie tylko do występowania utrzymujących się nierówności w krajach produkujących kawę (Chan, 2024), ale również do trwałej urazy i braku zaufania, przekładającego się na relacje gospodarcze (Blouin, 2013). Blouin podkreśla, że dziedzictwo kolonialnych praktyk wyzysku w sektorze kawowym może mieć długotrwałe konsekwencje społeczne i ekonomiczne, objawiające się poprzez ograniczone zaufanie do innych grup etnicznych oraz niezadowalające wyniki gospodarcze. Analizy przeprowadzone przez Jonathana Lema skupiały się natomiast na problematyce, dotyczącej społecznej świadomości historycznych nierówności. Wyniki tego badania ilustrują, że ludzie często nie są świadomi mechanizmów powiązanych z produkcją towarów podczas podejmowania decyzji zakupowych. Lem pokazuje, że jednostki często (nawet jeśli są świadome nierówności i wyzysku kryjących się za produkcją danego towaru) nie przekładają swojej wiedzy na decyzje zakupowe (Lem, 2022).

W literaturze przedmiotu zwraca się również uwagę na kulturowe dziedzictwo kolonializmu, przenoszone za pomocą dóbr materialnych. Produkty kolonialne takie jak kawa (ale także herbata, ryż oraz przyprawy kuchenne) wciąż pozostają nośnikami wartości takich jak wspólnota oraz tradycja. Mowa tu nie tylko o wartościach pozytywnych, ale przede wszystkim tych nacechowanych imperialnymi czy faszystowskimi ideami (Garvin, 2012).

Kawa stanowi zatem przykład dobra materialnego, które może stanowić symbol wielowymiarowych konsekwencji kolonializmu – nie tylko tych historycznych, ale przede wszystkim współczesnych. Analiza historii rozprzestrzeniania się kawy ukazuje, że codzienne praktyki mogą kryć za sobą kulturowe mechanizmy utrwalania dominacji i reprodukcji nierówności.

Badania wskazują, że osoby których dziadkowie pracowali przymusowo na plantacjach kolonialnych mają obecnie niższe zarobki nawet o 15% w porównaniu do reszty społeczeństwa (Blouin, 2013). Przymusowa praca na plantacjach była jednym ze znaczących mechanizmów kolonializmu. Skutki tego zjawiska obserwowalne są nadal w postaci przekładania przychodu ponad dobrostan pracowników (Chan, 2024).

Metodologia badań:

Celem artykułu jest analiza tego, w jaki sposób kawa – jako surowiec i element kultury materialnej – może obrazować międzykulturowe relacje władzy, społeczne nierówności oraz procesy globalizacji wybranych aspektów kultury.

Przeprowadzone badania bazują na metodach jakościowych. Metodą wykorzystaną do zebrania przedstawionych danych była analiza danych zastanych (*desk research)* (Łuczewski i Bednarz-Łuczewska 2012). Jest to metoda polegająca na analizie istniejących już danych na temat badanego zjawiska (Bednarowska 2015). Dane te pochodzić mogą z różnego rodzaju opracowań, artykułów czy publikacji badawczych.

W korpus tekstów podlegających analizie włączone zostały nie tylko opracowania naukowe, ale również publikacje nienaukowe, takie jak wpisy na blogach o tematyce kawowej czy artykuły popularnonaukowe. Do wyszukiwania materiału wchodzącego w zakres przeglądu literatury wykorzystano klasyczną przeglądarkę Google oraz przeglądarkę Google Scholar. Przeprowadzony niesystematyczny przegląd literatury (Orłowska, Mazur i Łaguna, 2017) pozwolił przedstawić nie tylko wyniki badań naukowych dotyczących kulturowych i społecznych procesów związanych z produkcją kawy, ale również subiektywnych narracji, symbolicznych znaczeń oraz indywidualnych doświadczeń, które kształtują sposób, w jaki kawa funkcjonuje w codziennych praktykach i wyobrażeniach różnych grup społecznych.

Ważnym aspektem w kontekście doboru materiału empirycznego było zastosowanie odpowiednich kryteriów i kategoryzacja tekstów. Poza typem wykorzystanego materiału (publikacje naukowe, artykuły popularnonaukowe, wpisy na blogach) istotna była także tematyka publikacji. Wykorzystane źródła podzielić można na trzy główne kategorie tematyczne. Pierwszą kategorią są źródła opisujące aspekty historyczne, takie jak początki produkcji kawy czy działania kolonizatorów belgijskich. Kolejną kategorią były źródła poruszające aspekty gospodarcze, takie jak rozwój transportu międzykontynentalnego. Ostatnią, ale niezwykle ważną, kategorią były źródła opisujące aspekty kulturowe, takie jak socjalizacyjne i kulturowe mechanizmy obserwowane w kawiarniach. Charakterystykę wykorzystanych źródeł przedstawić można za pomocą poniższej tabeli.

Tabela 1

Wykaz materiałów poddanych analizie

Autor / Autorka	Tytuł	Rok publikacji	Typ materiału	Kategoria
Piotr Dominik i Michał Koskowski	Odmienność znaczeniowa spożywania kawy w rożnych kulturach	2018	Artykuł naukowy	Aspekty kulturowe
Peter Bakerville	Coffee drink origins – The myths, the fables and the legends	2014	Wpis na blogu	Aspekty kulturowe
Anna Janowska	Zaczęło się od Etiopii	2024	Artykuł popularnonaukowy	Aspekty gospodarcze
Francis Thurber	Coffee; from plantation to cup	1881	Rozdział w książce naukowej	Aspekty gospodarcze
Paweł Małkowski	Historia kawy: od odkrycia do popularnego napoju – jak zmieniał się jej smak na przestrzeni lat?	2024	Wpis na blogu	Aspekty kulturowe
Marek Żejmo	Istota przemian industrialnych w XIX wieku	2015	Artykuł naukowy w czasopiśmie	Aspekty historyczne
Mateusz Sekuła	Jak odkrycie kawy rozpoczęło nową formę życia kulturalno-obyczajowego w Europie?	2016	Artykuł naukowy w czasopiśmie	Aspekty kulturowe i historyczne
Agata Wdowik	Związki kultury i nauki w polskim Oświeceniu	2021	Artykuł popularnonaukowy	Aspekty kulturowe
Arthur Blouin	Colonial coffee policies in Burundi	2013	Artykuł naukowy	Aspekty historyczne
Marek Brzeziński	Mroczne czasy niewolnictwa, cz. II	2016	Artykuł popularnonaukowy	Aspekty historyczne
Crystal Nicole Eddins	In the Shadow of Death	2022	Artykuł naukowy	Aspekty kulturowe i historyczne

Istotnym aspektem w kontekście charakterystyki analizowanego materiału był również okres powstania wykorzystanych publikacji. Pod uwagę zostały wzięte aktualne publikacje, jak również artykuły pochodzące sprzed kilkunastu lat. Najstarsza publikacja wykorzystana w artykule pochodzi z 1881 roku, natomiast najnowsza z 2025 roku. Tak szeroki przedział czasowy powstania analizowanych materiałów pozwolił uchwycić przemiany w postrzeganiu kawy jako fenomenu kulturowego, a także zilustrować historyczne, jak i współczesne konteksty jej funkcjonowania. W artykule przeanalizowano zarówno publikacje polskojęzyczne, jak i angielskojęzyczne.

Analiza materiału empirycznego. Analizę zebranego materiału warto rozpocząć od omówienia początków produkcji kawy. Analiza materiału empirycznego pokazuje, że historia tego napoju sięga terenów Etiopii, gdzie według legendy pasterz o imieniu Kaldi odkrył kawę, zauważając, że jego kozy stawały się energiczne po zjedzeniu jagód z pewnego drzewa. Kaldi zaskoczony swoim odkryciem spróbował znalezionej rośliny i odkrył, że jemu również dodały energii. Podzielił się z żyjącymi w pobliskim klasztorze mnichami informacją, że odkrył nowy produkt, który można zagotować i wykorzystać dla dostarczenia sobie dodatkowych sił. Według legendy tajemniczy produkt szybko stał się popularny i rozprzestrzenił się po tym, jak zakon mnichów stał się nadmiernie pobudzony, a mnisi przestali zmagać się z problemem senności podczas nocnych nabożeństw (Baskerville, 2014).

Z regionu Etiopii kawa rozprzestrzeniła się następnie na Półwysep Arabski, a z czasem na inne części Bliskiego Wschodu (Janowska, 2024). Wraz z ekspansją europejskich imperiów kolonialnych w XVII wieku, kawa została transportowana do nowych terytoriów, takich jak kraje leżące w Ameryce Łacińskiej, Afryce i Azji. Europejskie potęgi kolonialne, w tym Holandia, Francja i Wielka Brytania, przyczyniły się do prężnego wzrostu konsumpcji kawy w Europie (Thurber, 1881). Kolonizatorzy z tych krajów zakładali plantacje kawy w swoich koloniach, wykorzystując lokalną siłę roboczą do masowej produkcji na eksport. Kawa powiązana początkowo z istotnymi wartościami kulturowymi i znaczeniami religijnymi stawała się coraz częściej jedynie produktem handlowym w ramach globalnego systemu kolonialnego

(Małkowski, 2024). Kolonizatorzy zawłaszczali ziarna i plantacje, tworząc w Europie zupełnie nową kulturę kawy, często niepowiązaną z wiekowymi tradycjami i rytuałami krajów pionierskich w jej uprawie i produkcji.

Dobrym przykładem stworzonego w czasach kolonializmu sposobu picia kawy jest kawa wietnamska. W XIX wieku francuscy żołnierze na terenie Wietnamu spożywali kawę z mlekiem skondensowanym przez brak dostępu do świeżego mleka. Wietnamczycy przyjęli ten sposób spożywania kawy i do dzisiaj podają kawę z mlekiem skondensowanym. To zjawisko jest dobrym przykładem wpływu kolonializmu na lokalne zwyczaje picia kawy (Dominik i Koskowski, 2018).

Istotnym elementem rozwoju globalnego handlu kawą było również pojawienie się nowych technologii transportowych w XIX wieku. Rewolucja przemysłowa w Europie, a zwłaszcza rozwój transportu morskiego, znacząco przyspieszył dystrybucję produktów i pozwolił na rozpoczęcie masowego transportu międzykontynentalnego (Żejmo, 2015). Dzięki temu kawa stała się bardziej dostępna na rynkach światowych, co miało kluczowe znaczenie dla upowszechnienia jej spożycia w Europie. Szybki rozwój rynku kawowego stworzył również popyt na jej różnorodne formy, co spopularyzowało kawiarnie, które stały się miejscem spotkań intelektualnych i politycznych oraz miejscem wymiany nowinek kulturalnych (Sekuła, 2016).

Pierwsze wzmianki o kawie pojawiły się w Europie na długo przed rewolucją przemysłową. W 1592 roku w opracowaniach francuskiego uczonego Charlesa de l'Écluse opisywane były medyczne właściwości kawy (Sekuła, 2016). Po raz pierwszy ziarna kawy pojawiły się w Europie w 1616 roku za pośrednictwem włoskiego pisarza i podróżnika Pietro Della Valle. Pierwsza kawiarnia w Europie powstała natomiast w 1645 roku w Wenecji (Sekuła, 2016).

Pojawienie się w Europie kawy było nie tylko dużą zmianą rynkową, ale również kulturową. Kultura picia kawy w Europie rozwinęła się na przestrzeni wieków, kształtując różne zwyczaje związane z przygotowaniem napoju. Włoska espresso, *irish coffee* czy francuska *cafe au lait* – każda z tych form odzwierciedlała inne społeczne konteksty i praktyki. Kultura picia kawy stała się w Europie nie tylko produktem handlowym, ale również elementem życia społecznego, a kawiarnie zaczęły pełnić funkcję miejsc wymiany myśli, sprzyjających rewolucjom i zmianom społecznym. W XVIII wieku kawiarnie stały się miejscami spotkań intelektualistów i artystów.

Trend ten dotarł również do Polski. Jak podaje Mateusz Sekuła, pierwsza kawiarnia została otwarta w Gdańsku najprawdopodobniej w 1700 roku, następnie w 1724 założono pierwszą kawiarnie w stolicy kraju (Sekuła, 2016). Do końca XVIII wieku liczba kawiarni znacznie wzrosła, stając się ważnymi ośrodkami wymiany myśli i dyskusji na tematy społeczne oraz polityczne (Wdowik, 2021). Kawiarnie bardzo szybko stały się popularnymi miejscami spotkań w niemal całej Europie, w szczególności w większych miastach.

Zmiany związane z globalizacją produkcji i transportu kawy nie były jednak jednostronne. Kraje europejskie owszem zyskały pewne nowe elementy kulturowe, ale odcisnęły piętno także na krajach kolonizowanych. W krajach, takich jak Burundi czy Rwanda, kolonizatorzy narzucali społecznościom lokalnym produkcję kawy znacząco ingerując w ich struktury społeczne i gospodarcze. Pod rządami belgijskimi w latach 20. XX wieku, wprowadzono w Rwandzie i Burundi obowiązek uprawy kawy przez lokalnych rolników. Po nieudanej próbie zachęcenia rolników do produkcji kawy poprzez subsydia, wprowadzono system, w którym każdy wódz był odpowiedzialny za utrzymywanie 1000 zdrowych drzewek kawowych, a niewywiązanie się z tego obowiązku groziło surowymi karami, przykładowo przemocą fizyczną czy dodatkową przymusową pracą (Blouin, 2013). Oprócz wodzów, nakazy te obowiązały też inne grupy. Zastępcy wodzów (*sub chiefs*) byli odpowiedzialni za 250 drzewek, natomiast każdy rolnik za 54. Taka polityka miała na celu zwiększenie eksportu kawy, ale jednocześnie prowadziła do napięć społecznych i gospodarczych w regionie (Blouin, 2013).

Kolonizacja wiązała się z ogromną eksploatacją zasobów naturalnych, wyzyskiem społeczności kolonizowanych oraz dążeniem do zysku kosztem sytuacji gospodarczej krajów kolonizowanych. Doprowadziło to do powstania wielu globalnych nierówności, nie tylko na gruncie ekonomicznym, ale również w kontekście relacji władzy. Europejskie mocarstwa skupiały się na budowaniu własnej potęgi, nie zważając na globalne konsekwencje wyzysku okupowanych

terenów. Kawa bardzo często uprawiana była przez niewolników z różnych krajów na plantacjach w Ameryce Łacińskiej i na Karaibach (Brzeziński, 2016).

Przykładem obrazującym warunki panujące na plantacjach może być historia San Domingo, gdzie panowały trudne warunki życia i zauważalna była niska przeżywalność pracowników. Zniewoleni Afrykanie musieli pracować nawet po 24 godziny na dobę, nie otrzymując w zamian za swoją pracę wystarczającej ilości pożywienia, odzieży, czy odpowiedniego schronienia i opieki medycznej. Na skutek niebezpiecznych warunków pracy, braku wystarczających środków do przeżycia i występowaniu wielu chorób na plantacjach kawowca, przeżywalność osób pracujących przy uprawach była bardzo niska. Wczesne źródła szacują, że od jednej trzeciej do nawet połowy osób przywożonych na plantacje umierało w niedługim czasie od przybycia (Eddins, 2022).

Podczas, gdy mieszkańcy różnych regionów Afryki zmagali się z opresją i wyzyskiem ze strony kolonizatorów, pracując na uprawach kawy, Europejczycy tworzyli własne rytuały i znaczenia związane z importowanym towarem. Wspomniany wyzysk był zjawiskiem powszechnym w systemie kolonialnym, zaś jego następstwa mogą być odczuwalne i silnie nacechowane emocjami aż po dziś dzień. Badania przeprowadzone przez Arthura Blouina pokazują, że odczucia, takie jak żal czy nieufność, są przekazywane w rodzinach przez pokolenia i odczuwane są nawet ponad 50 lat od zakończenia przymusowej pracy (Blouin, 2013). Skutki kolonializmu widoczne są nadal również w sferze gospodarczej. Produkcja kawy przypada bowiem głównie na kraje rozwijające się (często byłe kolonie), a konsumpcja na kraje rozwinięte (Dominik i Koskowski, 2018).

Dyskusja wyników. Kolonizacja przyczyniła się do rozprzestrzeniania wielu negatywnych zjawisk. Europa często postrzegana jest jako czynnik blokujący rozwój krajów Trzeciego Świata. Przez wyzysk i próbę podporządkowania kolonizowanych krajów przez europejskich gigantów, wiele państw nadal zmaga się z kompleksem względem krajów Europy (Fanon, 2025).

Skutki kolonializmu są na tyle dotkliwe, że możemy obecnie spotkać się z wieloma koncepcjami mającymi na celu zniwelowanie ich społecznych konsekwencji. W koncepcjach postkolonialnych często podkreśla się tendencję do analizowania podziałów politycznych przez kategorie centrum i peryferii, często zwracając uwagę na tzn. kompleks niższości w stosunku do centrum (Bielska & Lis, 2016).

Istotną rolę w tym aspekcie odgrywają studia nad podporządkowanymi (*subaltern studies*). Zapoczątkowane przez Antonio Gramsci'ego skupiają się na tym, w jaki sposób możemy oddać głos podporządkowanym i interpretować rzeczywistość społeczną z ich perspektywy (Spivak, 2011). Jest to istotny krok w kontekście poprawy postrzegania krajów uprzednio kolonizowanych przez obywateli krajów europejskich. Ponadto jest to istotny element w procesie niwelowania nierówności postkolonialnych.

Nawiązanie do tego nurtu badawczego jest istotnym wątkiem ukazującym, że kawa jest nie tylko towarem konsumpcyjnym, ale również nośnikiem historii przemocy, dominacji i wykluczenia. Artykuł, nie uwzględnia jedynie europejskiego spojrzenia na historię kawy, ale odnosi się przede wszystkim do perspektywy krajów kolonizowanych. Choć oparty na tekstach powstałych w antropocentrycznej Europie, kładzie silny nacisk na uwzględnienie aspektów społecznych i kulturowych (post) kolonialnej Afryki i Ameryki Południowej. Rozważania w tekście, choć nie stanowią ścisłej kontynuacji akademickiego dorobku studiów nad podporządkowanymi, częściowo wpisują się w zamysł tego nurtu, ukazując w jaki sposób mieszkańcy krajów Globalnego Południa zostali w przeszłości pozbawieni głosu przez Europejczyków oraz jakie negatywne konsekwencje niosły działania kolonialne.

Nasz artykuł pokazuje, w jaki sposób surowiec jakim jest kawa, będąc jednym z wielu elementów kultury materialnej, był ważnym składnikiem współkształtowania procesów międzykulturowych relacji podporządkowania i dominacji. Wyniki potwierdzają, że analiza produktów codziennego użytku, takich jak kawa, może stanowić cenne uzupełnienie tradycyjnych badań nad nierównościami. Pokazujemy, że relacje władzy są nie tylko zinstytucjonalizowane, ale również obecne z codziennych zwyczajach i rytuałach.

Tym samym nasz artykuł stanowi potwierdzenie i uzupełnienie wniosków z badań m.in. Lema, Blouina czy Chana, którzy również podkreślali powiązanie współczesnej konsumpcji kawy z

kolonializmem. Pragniemy podkreślić istotny udział działań kolonialnych na współczesny przemysł kawowy i systemowe nierówności, które opisywali podani autorzy.

Artykuł wnosi również dodatkową perspektywę do studiów nad podporządkowanymi, pokazując, że kawa nie jest jedynie towarem, ale pełni istotną rolę w kształtowaniu relacji władzy, podporządkowania i dominacji międzykulturowej. W przeciwieństwie do tradycyjnych analiz skupiających się w głównej mierze na strukturach politycznych i elementach kulturowych, nasza analiza skupia się na sprawczości surowca, pokazując jak jego produkcja, konsumpcja i symbolika powiązane są z relacjami kolonialnymi i postkolonialnymi. Wnioski z naszych analiz dowodzą, że zjawiska kulturowe mogą być istotnym czynnikiem w kształtowaniu relacji społecznych i gospodarczych, a przedmioty materialne mogą odkrywać aktywną rolę w utrwalaniu relacji władzy. Tym samym artykuł poszerza pole studiów nad podporządkowanymi o analizę dowodzącą, że nie tylko ludzie i instytucje, ale również dobra materialne uczestniczą w procesach historycznego podporządkowania.

Podsumowanie i wnioski. Kawa już od samego początku szybko zyskiwała kolejnych sympatyków, dzięki swoim pobudzającym właściwościom, które nie były dotychczas znane ludzkości. Proces ten nie odbywał się natomiast globalnie, lecz bardziej pomiędzy pobliskimi regionami. Z uwagi na brak rozwiniętego transportu kawa aż do czasów kolonizacji nie rozprzestrzeniała się zbyt szybko i nie sięgała do terytoriów europejskich.

Zarówno kolonializm, jak i rozwój transportu przyczyniły się do globalnego poznania kawy nie tylko jako produktu, ale również elementu kultury – tych dobrych jej aspektów, ale również mrocznych. Poznanie kawy przez Europejczyków nie odbyło się bowiem bez wyzysku, niewolnictwa i reprodukcji nierówności.

Kultura europejska rozwijała się przez pewien okres kosztem terytoriów zamorskich. W XVIII i XIX wieku kawa stała się istotnym elementem kultury europejskiej, prowadząc do powstania kawiarni jako przestrzeni spotkań intelektualnych i politycznych, zyskując status symbolu wyższych klas społecznych. Kultura picia kawy zaczęła być elementem elitarnym, związanym z dominacją kolonialną.

Globalny handel kawą i związane z nim procesy kolonialne są zatem przykładem na to, jak produkty kulturowe mogą stać się narzędziem wyzysku i jak kolonializm kształtuje przemiany społeczne, gospodarcze oraz kulturowe w różnych częściach świata. Dziś kawa wciąż pozostaje jednym z najważniejszych towarów eksportowych wielu krajów rozwijających się, a jej historia przypomina o głębokich nierównościach, które wciąż kształtują naszą globalną rzeczywistość.

Literatura:

Baskerville, P. (2014). *Coffee drink origins – The myths, the fables and the legends*. URL: https://espressocoffee.quora.com/Coffee-drink-origins-The-myths-the-fables-and-the-legends

Battista, F., Barampouti, E. M., Mai, S., Bolzonella, D., Malamis, D., & Loizidou, M. (2020). Added-value molecules recovery and biofuels production from spent coffee grounds. *Renewable and Sustainable Energy Reviews, 131*, 110007. https://doi.org/10.1016/j.rser.2020.110007

Bednarowska, Z. (2015). Desk research – wykorzystanie potencjału danych zastanych w prowadzeniu badań marketingowych i społecznych. *Marketing i Rynek, 7*, 18–26.

Białek, A., (2023). Kolonializm w XIX wieku sprawił, że kilka państw władało ogromną częścią świata. Do czego to doprowadziło? *National Geographic Polska.* URL: https://www.national-geographic.pl/historia/kolonializm-w-xix-wieku-jak-wygladala-konkurencja-o-tereny-i-zasoby/#

Bielska, B., & Lis, K. (2016). Przejawy mentalności postkolonialnej we współczesnych polskich naukach społecznych. *Repozytorium UMK*. URL: https://repozytorium.umk.pl/

Blouin, A. (2013). *Colonial coffee policies in Burundi*. Barcelona School of Economics. URL: https://events.bse.eu/live/files/82-blouin

Brzeziński, M. (2016). *Mroczne czasy niewolnictwa, cz. II*. URL: https://www.monitorlocalnews.com/mroczne-czasy-niewolnictwa-czesc-ii

Cafessima. (2021). *Historia kawy – skąd pochodzi kawa i jak to się stało, że rozpoczynamy od niej dzień*. URL: https://cafessima.pl/blog/historia-kawy-skad-pochodzi-kawa-i-jak-to-sie-stalo-ze-rozpoczynamy-od-niej-dzien

Chan, K.L. (2024). *The global coffee industry: Legacy of exploitation and paths to reform*. URL: https://www.researchgate.net/publication/387058298

Dominik, P., & Koskowski, M. (2018). Odmienność znaczeniowa spożywania kawy w rożnych kulturach. *Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula*, (60 (3) Turystyka IV), 5–17.

Eddins, C., N. (2022). In the Shadow of Death. *Rituals, Runaways, and the Haitian Revolution: Collective Action in the African Diaspora*. Cambridge Studies on the African Diaspora. Cambridge University Press; 2022:66-108 URL: https://www.cambridge.org/core/books/rituals-runaways-and-the-haitian-revolution/in-the-shadow-of-death/538BA4AAEB-7F376134592974930B18E0

Fanon, F. (2025). *Wyklęty lud ziemi*. Wydawnictwo Karakter.

Garvin, D. (2012). *The Italian coffee triangle: From Brazilian colonos to Ethiopian colonialists*. URL: https://www.researchgate.net/publication/351738034

Green Plantation. (n.d.). *15 sposobów na wykorzystanie kawy*. URL: https://www.greenplantation.pl/a/15-sposobow-na-wykorzystanie-kawy

International Coffee Organization (ICO), Coffee Report and Outlook, 2023. URL: https://icocoffee.org/documents/cy2023-24/Coffee_Report_and_Outlook_December_2023_ICO.pdf

Janowska, A. (2024). Zaczęło się od Etiopii. *Forbes Women*. URL: https://www.forbes.pl/forbeswomen/historia-kawy-od-etiopii-do-globalnego-sukcesu/8hhjmwz

Kohn, M., Reddy K., (2023). Colonialism. *Stanford Encyclopedia of Philosophy.* URL: https://plato.stanford.edu/entries/colonialism/#NatLawAgeDis

Kosidło, A., (2012). Kolonializm – konsekwencje dla Afryki. *Dzieje najnowsze – rocznik XLIV – 2012, 1*

Lem. J. (2022). Colonialism to Cup: Consumer Connection and Industry Action within Coffee Commodity Chains,*UVM Scholar Works.* URL: https://scholarworks.uvm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1131&context=castheses

Łuczewski & Bednarz-Łuczewska (2012) [w:] Jemielniak, D., & PWN, W. N. (Eds.). (2012). *Badania jakościowe: Metody i narzędzia*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Małkowski, P. (2024). *Historia kawy: od odkrycia do popularnego napoju – jak zmieniał się jej smak na przestrzeni lat?* URL: https://swiezopalona.pl/blog/historia-kawy--od-odkrycia-do-popularnego-napoju---jak-zmienial-sie-jej-smak-na-przestrzeni-lat-

Orłowska, A., Mazur, Z., Łaguna, M. (2017). Systematyczny przegląd literatury: na czym polega i czym się różni od innych przeglądów. *Ogrody Nauk i Sztuk 2017(7)*

Piwowarski, A., (2025). Handel kolonialny pomógł zbudować potęgę Europy. *Obserwator Gospodarczy.* URL: https://obserwatorgospodarczy.pl/2025/02/24/handel-kolonialny-pomogl-zbudowac-potege-europy/

Polskie Stowarzyszenie Sprawiedliwego Handlu. (n.d.). *Zaczęło się od kawy*. URL: https://www.sprawiedliwyhandel.pl/zaczelo-sie-od-kawy/

Sekuła, M. (2016). Jak odkrycie kawy rozpoczęło nową formę życia kulturalno-obyczajowego w Europie? W: *Innowacje w kulturze na przestrzeni wieków*. Wydawnictwo Akademii Ignatianum.

Śliwińska, M. (2018). Geneza i kierunki rozwoju ruchu fair trade. *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, 372*.

Spivak, G. (2011). Czy podporządkowani inni mogą przemówić? (E. Majewska, Tłum.). *Krytyka Polityczna*.

Thurber, F. (1881). *Coffee; from plantation to cup*. American Grocer Publishing Association. URL: https://archive.org/details/cu31924000870968

Wdowik, A. (2021). *Związki kultury i nauki w polskim Oświeceniu*. URL: https://culture.pl/pl/artykul/zwiazki-kultury-i-nauki-w-polskim-oswieceniu

Zakrzewska, M. (2022). *Spożycie kawy na świecie, w Europie i w Polsce.* URL: https://b2b.coffeedesk.pl/blog/2022/11/22/spozycie-kawy/

Żebrowska-Fresenbet, D. (2011). Etiopia. W: *Gry i zabawy afrykańskie* (s. 129–143). Dom Wydawniczy ELIPSA.

Żejmo, M. (2015). Istota przemian industrialnych w XIX wieku. *Studia Gdańskie. Wizje i Rzeczywistość, XII*.

References:

Baskerville, P. (2014). *Coffee drink origins – The myths, the fables and the legends*. Retrieved from: https://espressocoffee.quora.com/Coffee-drink-origins-The-myths-the-fables-and-the-legends

Battista, F., Barampouti, E. M., Mai, S., Bolzonella, D., Malamis, D., & Loizidou, M. (2020). Added-value molecules recovery and biofuels production from spent coffee grounds. *Renewable and Sustainable Energy Reviews, 131*, 110007. https://doi.org/10.1016/j.rser.2020.110007

Bednarowska, Z. (2015). Desk research – wykorzystanie potencjału danych zastanych w prowadzeniu badań marketingowych i społecznych [Desk research – harnessing the potential of foundational data in conducting marketing and social research]. *Marketing i Rynek,* 7, 18–26. [in Polish]

Białek, A., (2023). Kolonializm w XIX wieku sprawił, że kilka państw władało ogromną częścią świata. Do czego to doprowadziło? [Colonialism in the 19th century made a few countries rule a huge part of the world. What did it lead to?] *National Geographic Polska.* Retrieved from: https://www.national-geographic.pl/historia/kolonializm-w-xix-wieku-jak-wygladala-konkurencja-o-tereny-i-zasoby/# [in Polish]

Bielska, B., & Lis, K. (2016). Przejawy mentalności postkolonialnej we współczesnych polskich naukach społecznych [Manifestations of postcolonial mentality in contemporary Polish social sciences]. *Repozytorium UMK*. Retrieved from: https://repozytorium.umk.pl/ [in Polish]

Blouin, A. (2013). *Colonial coffee policies in Burundi*. Barcelona School of Economics. Retrieved from: https://events.bse.eu/live/files/82-blouin

Brzeziński, M. (2016). *Mroczne czasy niewolnictwa, cz. II [The Dark Times of Slavery, Part II]*. Retrieved from: https://www.monitorlocalnews.com/mroczne-czasy-niewolnictwa-czesc-ii [in Polish]

Cafessima. (2021). *Historia kawy – skąd pochodzi kawa i jak to się stało, że rozpoczynamy od niej dzień [History of coffee – where coffee comes from and how it came to be that we start our day with it]*. Retrieved from: https://cafessima.pl/blog/historia-kawy-skad-pochodzi-kawa-i-jak-to-sie-stalo-ze-rozpoczynamy-od-niej-dzien [in Polish]

Chan, K. L. (2024). *The global coffee industry: Legacy of exploitation and paths to reform*. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/387058298

Dominik, P., & Koskowski, M. (2018). Odmienność znaczeniowa spożywania kawy w rożnych kulturach [Differing meanings of coffee consumption in different cultures]. *Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula*, (60 (3) Turystyka IV), 5–17. [in Polish]

Eddins, C., N. (2022). In the Shadow of Death. *Rituals, Runaways, and the Haitian Revolution: Collective Action in the African Diaspora*. Cambridge Studies on the African Diaspora. Cambridge University Press; 2022:66-108 Retrieved from: https://www.cambridge.org/core/books/rituals-runaways-and-the-haitian-revolution/in-the-shadow-of-death/538BA4AAEB7F376134592974930B18E0

Fanon, F. (2025). *Wyklęty lud ziemi [The accursed people of the earth]*. Wydawnictwo Karakter. [in Polish]

Garvin, D. (2012). *The Italian coffee triangle: From Brazilian colonos to Ethiopian colonialists*. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/351738034

Green Plantation. (n.d.). *15 sposobów na wykorzystanie kawy [15 ways to use coffee]*. Retrieved from: https://www.greenplantation.pl/a/15-sposobow-na-wykorzystanie-kawy [in Polish]

International Coffee Organization (ICO), Coffee Report and Outlook, 2023. Retrieved from: https://icocoffee.org/documents/cy2023-24/Coffee_Report_and_Outlook_December_2023_ICO.pdf

Janowska, A. (2024). Zaczęło się od Etiopii [It started with Ethiopia]. *Forbes Women*. Retrieved from: https://www.forbes.pl/forbeswomen/historia-kawy-od-etiopii-do-globalnego-sukcesu/8hhjmwz [in Polish]

Kohn, M., Reddy K., (2023). Colonialism. *Stanford Encyclopedia of Philosophy.* Retrieved from: https://plato.stanford.edu/entries/colonialism/#NatLawAgeDis

Kosidło, A., (2012). Kolonializm – konsekwencje dla Afryki [Colonialism – consequences for Africa]. *Dzieje najnowsze – rocznik XLIV – 2012, 1* [in Polish]

Lem. J. (2022). Colonialism to Cup: Consumer Connection and Industry Action within Coffee Commodity Chains,*UVM Scholar Works* Retrieved from: https://scholarworks.uvm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1131&context=castheses

Łuczewski & Bednarz-Łuczewska (2012) [w:] Jemielniak, D., & PWN, W. N. (Eds.). (2012). *Badania jakościowe: Metody i narzędzia [Qualitative Research: Methods and Tools]*. Wydawnictwo Naukowe PWN. [in Polish]

Małkowski, P. (2024). *Historia kawy: od odkrycia do popularnego napoju – jak zmieniał się jej smak na przestrzeni lat? [History of coffee: from discovery to popular drink – how has its taste changed over the years?].* Retrieved from: https://swiezopalona.pl/blog/historia-kawy--od-odkrycia-do-popularnego-napoju---jak-zmienial-sie-jej-smak-na-przestrzeni-lat- [in Polish]

Orłowska, A., Mazur, Z., Łaguna, M. (2017). Systematyczny przegląd literatury: na czym polega i czym się różni od innych przeglądów [Systematic literature review: what it consists of and how it differs from other reviews]. *Ogrody Nauk i Sztuk 2017(7)* [in Polish]

Piwowarski, A., (2025). Handel kolonialny pomógł zbudować potęgę Europy [Colonial trade helped build Europe's power]. *Obserwator Gospodarczy* Retrieved from: https://obserwatorgospodarczy.pl/2025/02/24/handel-kolonialny-pomogl-zbudowac-potege-europy/ [in Polish]

Polskie Stowarzyszenie Sprawiedliwego Handlu. (n.d.). *Zaczęło się od kawy [It started with coffee]*. Retrieved from: https://www.sprawiedliwyhandel.pl/zaczelo-sie-od-kawy/ [in Polish]

Sekuła, M. (2016). Jak odkrycie kawy rozpoczęło nową formę życia kulturalno-obyczajowego w Europie? W: *Innowacje w kulturze na przestrzeni wieków* [How did the discovery of coffee start a new form of cultural and social life in Europe? In: *Innovations in culture through the ages]*. Wydawnictwo Akademii Ignatianum. [in Polish]

Spivak, G. (2011). Czy podporządkowani inni mogą przemówić? [Can the subjugated others speak?] (E. Majewska, Tłum.). *Krytyka Polityczna*. [in Polish]

Śliwińska, M. (2018). Geneza i kierunki rozwoju ruchu fair trade [Genesis and development directions of the fair trade movement]. *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach,* 372. [in Polish]

Thurber, F. (1881). *Coffee; from plantation to cup*. American Grocer Publishing Association. Retrieved from: https://archive.org/details/cu31924000870968

Wdowik, A. (2021). *Związki kultury i nauki w polskim Oświeceniu [The relationship between culture and science in the Polish Enlightenment]*. Retrieved from: https://culture.pl/pl/artykul/zwiazki-kultury-i-nauki-w-polskim-oswieceniu [in Polish]

Zakrzewska, M. (2022). *Spożycie kawy na świecie, w Europie i w Polsce [Coffee consumption in the world, Europe and Poland].* Retrieved from: https://b2b.coffeedesk.pl/blog/2022/11/22/spozycie-kawy/ [in Polish]

Żebrowska-Fresenbet, D. (2011). Etiopia. W: *Gry i zabawy afrykańskie [*Ethiopia. In*: African games and activities]* (s. 129–143). Dom Wydawniczy ELIPSA. [in Polish]

Żejmo, M. (2015). Istota przemian industrialnych w XIX wieku [The essence of industrial change in the 19th century]. *Studia Gdańskie. Wizje i Rzeczywistość, XII*. [in Polish]